

Ніна Раковська

ШЛЯХАМИ НАУКОВОГО ПОШУКУ

У статті розглядаються наукові пошуки відомого літературознавця, доктора філологічних наук, професора Н. М. Шляхової. Акцентується увага на концептуальних ідеях її робіт, які можуть бути перспективними для сучасної теорії гуманітарного знання.

Ключові слова: актуалізація, концептуальність, цілісність, аналітика, синтез

Key words: actualization, conceptuality, integrity, analytics, synthesis.

Учений, який підійшов до свого ювілею оцінюється передовсім результатом, вимірюваним значимістю книг, статей, лекційних курсів. До цього результату приводять і обставини особистої долі, і пригоди, за влучним виразом Ю. Лотмана, дослідницької думки. Але, на наш погляд, є щось, що не укладається в поняття формального результату. Нонну Михайлівну Шляхову, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри теорії літератури і компаративістики, автора сотень статей, ряду монографій [2], відрізняє здатність досягати власних значимих наукових результатів, логічних меж і одночасно долати їх. Наукові дослідження вченого в такому випадку з'являються не як нерухомий підсумок, а як постійний процес руху до межі, яка за суттю самого предмета дослідження не може бути повною мірою досягнута. Справа тут насамперед у творчій манері професора, особливості особистості якого яскраво виявляються й у рамках окремої монографії, ще яскравіше — у динамічній сукупності праць (узяти хоча б рух думки ученого від міркувань про психологічне, емоційне, духовне життя художника щодо інтересу до металітературних дискурсів і, нарешті, до постановки однієї з актуальніших проблем сучасної гуманітаристики — автор і авторство в художньому осмисленні). Більше того: якими б теоретичними проблемами професор Н. М. Шляхова не займалася (творча лабораторія художника,

жанрові модифікації, еволюції форм художнього узагальнення та інші), учений, як нам здається, писала про головне: про становлення особистості як фактора, основоположного для формування європейської культури, а значить — про культурне середовище, у якому ми живемо, тобто про те, про що в принципі не можна сказати останнього слова. “Вічними супутниками” (Д. Мережковський) у науковому філологічному пошуку для Нонни Михайлівни Шляхової є Г. Сковорода й О. Потебня, О. Лосєв і Ю. Лотман, М. Бахтін і Г.-Г. Гадамер та ін. Але насамперед її як ученого, що завжди має власну концепцію, сформував рідний український ґрунт, завдяки якому склався поетологічний світ Лесі Українки, О. Довженка, О. Гончара, В. Земляка, котрим з погляду літературознавця, були притаманні “вогонь душі і муки слова”. Персоносфера українського письменника дозволила професору Н. М. Шляховій зробити висновок про різні, але разом з тим характерні “стадії процесу творення художніх цінностей і визначити роль головних рушіїв творчості”. Одним із них є людська емоція, почуття — теоретики, без яких неможлива творча робота.

Зазначимо, що серйозний науковий пошук почався з переходом Нонни Михайлівни Шляхової на посаду викладача кафедри теорії і методики літератури (за плечима — було закінчення філологічного факультету (українське відділення) Київського державного (нині національного) університету, робота в Херсонському педагогічному інституті, на херсонському телебаченні, кафедрі української літератури Одеського державного (нині національного) університету). Створення кафедри теорії і методики літератури було серйозною подією на філологічному факультеті. Кафедру очолив Г. А. В’язовський, майбутній професор, який займався вивченням психології творчості письменника. Нонна Михайлівна Шляхова не просто пішла слідом за вченим, вона відкрила в художньому світі письменника особливу грань: емоційний стан душі, що дозволяє виявити і структурувати різні типи персонажів, свідоме і несвідоме в мотивах їхньої поведінки, рефлексію як домінанту особистісної самосвідомості. Наукові ідеї втілилися в кандидатській дисертації “Емоції у творчому процесі письменника і художньому творі” (у творчій лабораторії О. Кобилянської, В. Стефаніка, О. Довженка, О. Гончара), а потім у ґрунтовних монографіях “Емоції і художня творчість”, [3] “Духовний світ сучасника” [4]. Разом з тим, у монографіях вже очевидно стає відкрита

полемічність автора, яка стверджувала, що “проблема функціональної сутності емоції в художній творчості є актуальною і у теоретичному, і у практичному плані саме тому, що емоції входять як невід’ємний компонент не тільки творчого процесу, а й самого змісту образу, вклинюються в його наслідки як складова частина одержаних знань” (3). Дослідник, звертаючись до різних типів національної свідомості, створює типологічну модель духовного світу особистості в радянській багатонаціональній прозі 60–70-х рр. Саме ця концепція лягла в основу докторської дисертації, захищеної в найбільш значимому в той період часу Інституті світової літератури (Москва).

Розширюючи контекст даної проблеми Нонна Михайлівна Шляхова видає книгу “Художній тип: соціальна і духовна характерність” [5], яка і сьогодні є значимим теоретичним узагальненням і переосмисленням однієї з кардинальних і найбільш складних проблем теорії літератури. Цілком закономірною була поява і наступної наукової праці узагальнюючого характеру — “Еволюція форм художнього узагальнення” [6], де мова йде про концептуальний погляд на природу літератури в цілому й авторську індивідуальність зокрема. Вивчення теоретичних проблем, і в тому числі психології авторського мислення, дозволяло уникнути соціологічних і ідеологічних оцінок, розкрити істинно драматичні долі українського письменництва, відчувати власну волю і розкутість в осягненні духовного життя української культури минулого і сьогодення. Психологізм у розумінні вченого був осмислений як загальна родова властивість літератури, що має свої динамічно мінливі форми аналізу. У творчості О. Кобилянської, Лесі Українки, О. Гончара та інших учених відчула той аналіз пристрастей, почуттів, який свідчив про глибинне осягнення архетипних початків української літератури, її міфопоетичний і біблійний контекст. Можливо вже тоді для літературознавця одним із пріоритетних методів дослідження тексту став компаративний. Очевидно, що компаративний метод доречний лише в тому випадку, якщо він дозволяє знайти філософські, культурологічні, власне естетичні домінанти, які додають досліджуваному матеріалу цілісність і єдність за всієї невичерпної багатоманітності літературного факту. Вибір такого підходу дав можливість Н. М. Шляховій багато в чому по-новому відчувати і витлумачити особливості національної художньої традиції, української ментальності, що залишаються одними з істотних фак-

торів в історії будь-якої літератури. Більше того, такий підхід сприяв висвітленню унікальних творчих індивідуальностей, котрі постають учасниками діалогу, який, як неодноразово вказує літературознавець, ніколи не переривається в розвитку культури. Саме про це свідчили дослідження проф. Н. М. Шляхової про духовність літератури і про її головну рецептивну особливість — взаємодію і вплив на читача. Як творча особистість, що поєднує строгі наукові концепції з емотивно-емоційним тоном викладу матеріалу Нонна Михайлівна Шляхова не могла не думати про дивний зв'язок між автором і читачем і про свою місію — зароджувати в душах студентів прагнення до наукового пошуку, сміливості і відкритості суджень, тому що відчувала, що період тиску на літературознавця може бути переборений тільки аналітикою тексту, входженням у його кодовий задум, що дозволяє зрозуміти художню реальність як створення світу.

Протягом ряду років дослідник усвідомлювала, що не про всі таємниці, коди тексту можна було сказати відкрито. Ученому доводилося знаходити свої власні знаки інформації, знаки — замітники, щоб читач міг відчувати феномен свідомості письменника, його інтенціональну сутність. Феноменологічний підхід притаманний збірнику наукових статей професора “Життя порізнені листочки” [7]. Символічна його назва. Збірник являє собою кумулятивно—послідовний цикл, об'єднаний загальною концепцією, ідеєю осягнення Універсуму Буття екзистенціалів свідомості українських письменників ХХ ст.

Осмислюючи сторінки книги, осягаєш, як розвивається думка її автора, що часто вступає в полеміку не тільки з рядом літературознавців, але і із самим собою. Мабуть, можна говорити не тільки про увагу дослідника до творчої лабораторії художника, але і про створення власної творчо-теоретичної лабораторії, у якій зчеплення логічних побудов часто переривається звертанням до себе, суперечкою із собою і знову (уже на новому ґрунті) до логіки доказів, що з'являється. Як відомо, теза народжує антитезу, в результаті виникає синтез і цілісність, до якої прагне автор. Актуалізація ментальних станів художника реалізується в жанровій моделі світу, суб'єктно-об'єктних відношеннях, просторово-часових парадигмах. Так поступово, але цілеспрямовано літературознавець підходить до проблеми автора й авторства в художньому тексті. Не випадково, створивши наукову школу на кафедрі, проф. Н. М. Шляхова виступає ініціатором і відповідальним редак-

тором збірника наукових досліджень “Автор і авторство в словесній творчості”, присвяченого 40-річчю з дня заснування кафедри. У статтях Нонни Михайлівни Шляхової “Теорія автора в сучасному літературознавстві”, “Форма автора й адресата в естетиці М. Бахтіна” [2] дослідник міркує над онтологічно значимими проблемами: зв’язку автора—героя—адресата з проблемами мовних жанрів, діалогічності, сприйнятті—розумінні як “полі зустрічей двох свідомостей”.

Перспективним є судження літературознавця про необхідність глибше розглянути “словесне ціле як живу триєдність автора — героя — читача”, де наадресат (третій) може виступати у якості Бога, абсолютної істини людської совісті і т.п. “Проблематика “третього” в естетиці Бахтіна, — підкреслює автор статті, — безпосередньо співвіднесена з темою діалогічних смислових відношень і феномену розуміння” [8]. Виразно відчутно, що на всіх етапах своєї творчої діяльності проф. Н. М. Шляхова прагне до відкритості, сприйняття і розуміння (іншого), осмислення особистісного фактора і в науці і в житті.

Цілісність наукових пошуків ученого, як нам здається, відбиває його світосприймання, здатність до співпереживання, мудрості спілкування, розуміння. Не випадково Нонна Михайлівна Шляхова більше 16 років була деканом філологічного факультету Одеського національного університету, сприяла відкриттю нових спеціальностей, очолювала спеціалізовану раду філологічних дисциплін. Сьогодні проф. Н. М. Шляхова — провідний дослідник, теоретик, один з тих літературознавців, які зуміли розширити і продовжують розширювати “мислительний простір” (Ж. Делез).

Список використаних джерел

1. Автор і авторство в словесній творчості // Збірник наукових статей / Відп. ред. Н. М. Шляхова. — Одеса: Астропринт, 2007.
2. Бібліографія праць Н. М. Шляхової // Проблеми інтерпретації і рецепції художнього тексту. — Одеса: Астропринт, 2003.
3. Шляхова Н. М. Емоції і художня творчість. — К.: Мистецтво, 1981.
4. Шляхова Н. М. Духовний світ сучасника. — Київ-Одеса: Вища школа, 1982.
5. Шляхова Н. М. Художній тип: соціальна і духовний характерність. — Одеса: Маяк, 1990.
6. Шляхова Н. М. Еволюція форм художнього узагальнення. — Одеса: Астропринт, 1996.

7. Шляхова Н. М. Життя порізнені листочки. — Одеса: Астропринт, 2003.
8. Шляхова Н. М. Образи “я” в образах інших людей (феномен іншості / інакшості в естетиці М. Бахтіна) // Теорія літератури. Компаративістика. Україністика. Збірник наукових праць з нагоди 70-річчя професора Романа Гром’яка. — Тернопіль, 2007.